

Beschermd dorpsgezicht Dieren

Datum in procedure: 06-12-2005

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing
van het beschermd dorpsgezicht Dieren
gemeente Rheden (Gelderland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing: 28 DEC. 2011

Errata:

Rheden, Dieren

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Dieren in de gemeente Rheden als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

De historische kern van Dieren ligt aan de rand van de Veluwe stuwwal tussen de spoorlijn Arnhem-Zutphen in het westen, de rivier de IJssel in het oosten, het Apeldoorns Kanaal in het noorden en de Hof te Dieren in het zuiden. Ten westen van de spoorlijn liggen de wijken die na 1945 tot stand zijn gekomen. Het dorp maakt deel uit van de gemeente Rheden. De oude dorpskern, die nu bekend staat als 'Dieren-Zuid', vormt het beschermd gezicht (*kaart 1*).

Van een kleine agrarische nederzetting (esdorp) aan de IJssel veranderde Dieren in de tweede helft van de 19^e eeuw in een dorp met een kapitaalkrachtige bovenlaag, zoals de vele villa's uit die periode nu nog laten zien. In samenhang met de aanleg van de spoorlijn Arnhem-Zutphen-Deventer-Zwolle (1865-1866) en het Apeldoorns Kanaal (1869) kwam enige industriële ontwikkeling in Dieren op gang. Omdat de bedrijven zich voornamelijk aan de westkant van de spoorlijn vestigden, bleef de oorspronkelijke ruimtelijke structuur van het esdorp - de huidige dorpskern - grotendeels bewaard. Deze structuur bestaat in hoofdzaak uit een lineair bebouwingspatroon langs de wegen, die aan de rand van de (vroegere) Dierensche Enk parallel aan de IJssel lopen.

Ontstaan en ontwikkeling

Bewoningsgeschiedenis tot in de 19^e eeuw

Dieren is in de Middeleeuwen ontstaan op de oostflank van de in de ijstijd gevormde stuwwal van de Veluwe, in de nabijheid van de rivier de IJssel. Op deze plek waren bewerkbare grond en drinkwater aanwezig, terwijl de nederzetting bij hoog water niet of nauwelijks door de IJssel overstroomd kon worden. De plattegrond van Dieren is opgebouwd uit een combinatie van occupatiepatronen. Het uitgangspunt is het voor de zandgronden gebruikelijke esdorp met een brink (veeplein, de huidige aansluiting Hogestraat/Kerkstraat) en een akkercomplex, de Dierensche Enk (grotendeels ten westen van de spoorlijn) met boerderijen in de nabijheid. In samenhang met de specifieke ligging onder aan de stuwwal, vlakbij de rivier, kreeg het esdorp een lineaire structuur met bebouwingslinten aan wegen parallel aan de IJssel. Deze wegen volgen het natuurlijke patroon van de hoogtelijnen van de stuwwal.

Eén van de lengteassen, de Hogestraat/Zutphensestraat, maakt van oudsher deel uit van de doorgaande weg van Arnhem naar Zutphen. Tussen de lengteassen kwam een aantal dwarsverbindingen tot stand, waarvan enkele de stuwwal opgingen.

Over de geschiedenis en de (mate van) ruimtelijke ontwikkeling van Dieren tot in de 19^e eeuw is weinig bekend. We mogen aannemen dat het dorp lange tijd een kleine, overwegend agrarische nederzetting is geweest met akkerland op de stuwwal, hogerop bossen en heidevelden, alsmede weidegronden langs de IJssel. De eerste agrarische bebouwing ontstond vermoedelijk aan de

zuidoostzijde van de huidige kern, aan de Lagestraat, van waaruit de gronden in noordwestelijke richting zijn ontgonnen. Deze oorspronkelijke bebouwing liep door tot aan het huidige veer. Van dit veer wordt al in 1269 melding gemaakt. Behalve de Lagestraat waren de Hogestraat en Het Noorden (nu Kerkstraat/Noorderstraat) de voornaamste lengteassen waaraan bebouwing tot stand kwam. De Hessen-/Harderwijkerweg, waarvan de tegenwoordige Hoflaan het tracé in Dieren uitmaakt, vormde de belangrijkste dwarsverbinding waarlangs werd gebouwd. Na de kruising met de Ruitersbeek liep deze verbinding als Doesburgsedijk verder in de richting van Doesburg. De ruimtelijke ontwikkeling van het dorp heeft geen sterke invloed ondergaan van het Hof te Dieren. In de 17^e eeuw groeide dit van oorsprong middeleeuwse huis uit tot het centrum van een aanzienlijk landgoed. In 1795 brandde het huis af. Dieren is wel steeds de woonplaats van personeel van het landgoed (huispersoneel, bosarbeiders) geweest, maar er zijn geen sterke ruimtelijke relaties tussen dorp en huis tot stand gekomen.

Kadastraal minuutplan

Op het kadastraal minuutplan van 1832 (opname 1817) is de beschreven ontwikkeling goed te volgen. Duidelijk is dat de meeste bebouwing rond de aantakking van het Noorden op de weg Arnhem-Zutphen stond (nu aansluiting Kerkstraat-Hogestraat): in de buurt van de oorspronkelijke, trechtersvormige brink. Daarbuiten was de bebouwing minder dicht. De huidige Prinsenstraat en Spoorstraat waren nog geheel onbebouwde wegen, die over de enk liepen. De enk was in 1817 nog een open bouwlandcomplex, dat direct aan het dorp was gerelateerd (*kaart 2*).

De percelen bij de bebouwing aan de noordkant van de Hogestraat en de Zutphensestraat liepen door tot op de enk. De kaart laat goed de dominante noordwest-zuidoostgerichte verkaveling langs de lengteassen zien. Duidelijk is ook de geringe betrokkenheid van Dieren op de IJssel; het dorp had geen haven of riviergebonden bedrijvigheid. Evenals in de huidige situatie was de bebouwing bij de veerstoep de enige die op de rivier was georiënteerd.

In 1841 telde het dorp 166 huizen, er waren een postkantoor, een school en een katholieke kerk. Er woonden ruim 1.200 mensen, die merendeels in de landbouw werkzaam waren. De aanwezige bedrijvigheid bestond uit een 'kunstzijfabriek' en een likeurstokerij.

Ontwikkelingen 1850-1940

In de loop van de 19^e eeuw werd Dieren, mede vanwege de aantrekkelijke ligging langs de IJssel en de nabijheid van Arnhem, een geliefde vestigingsplaats voor beter gesitueerden, voornamelijk afkomstig uit het westen van Nederland. Het dorp lag bovendien op de kruising van twee belangrijke doorgangswegen: de weg van Arnhem naar Zutphen en die van Bocholt over Doesburg naar Harderwijk.

De aanleg van de spoorlijn Arnhem-Zutphen in 1865, gevolgd door de goederenspoorlijn naar Apeldoorn in 1887 en de doortrekking van het Apeldoorns Kanaal in 1869 hadden grote invloed op de ruimtelijke structuur van Dieren. Door de aanleg van de spoorlijn werd de huidige dorpskern afgesneden van het grootste deel van de Dierensche Enk, waardoor het dorp uiteenviel in een oostelijk en westelijk deel. Het kanaal werd, met de

aanliggende bebouwing, de afsluiting van het dorp aan de kant van de Zutphensestraatweg.

Ook de tram deed zijn intrede: in 1881 werd een lijn richting Doesburg aangelegd, in 1887 verlengd met een lijn naar Velp. De tram kwam het dorp binnen over de Doesburgsedijk en ging via de Tramstraat (nu: Hoflaan) naar het spoorwegstation. Onder invloed van de nieuwe verkeersmiddelen verdichtte de bebouwing aan het bestaande wegenpatroon, voornamelijk met villa's. Ook kwam een enkele nieuwe verbinding tot stand, zoals de Viëtorstraat. Langs de voornaamste uitvalswegen, als de Zutphensestraatweg, en aan het Stationsplein werden eveneens villa's en herenhuizen gebouwd. Het deel van de enk ten oosten van de spoorlijn raakte geleidelijk geheel bebouwd (*kaart 3*).

De verbeterde bereikbaarheid trok industriële activiteiten aan, waaronder sigarenmakerijen, leerlooierijen en jeneverstokerijen. De meeste bedrijvigheid vestigde zich ten westen van de spoorlijn. In deze periode werden ook de belangrijkste openbare gebouwen opgetrokken: in 1846 kreeg Dieren voor het eerst een eigen (Nederlands-hervormde) kerk, gesitueerd aan de Kerkstraat. Verder werd het dorp voorzien van een nieuwe school, een telefoonbureau (geëxploiteerd door een particulier bedrijf) en een nieuw postkantoor. In 1895 werd de bestaande rooms-katholieke kerk vervangen door nieuwbouw aan de zuidkant van de Hogestraat, naar ontwerp van architect A. Tepe (1840-1920). Een bijbehorende toren werd pas begin jaren twintig van de 20^e eeuw gebouwd. De kerk is in 1978 gesloopt, de toren is nog aanwezig.

Het gebied rond de Nederlands-hervormde kerk en de school had een aantrekkende werking op de vestiging van winkeliers en ambachtslieden, waardoor het zwaartepunt rondom de oorspronkelijke brink verder verdichtte. Het straatbeeld werd hier vooral bepaald door smalle wegen met een harde bebouwingsrand, geen of heel smalle stoepen en een enkele solitaire boom. Waar villabebouwing verrees, kreeg het straatbeeld een groen karakter door de rijk beplante voortuinen. Karakteristiek voor de hele huidige dorpskern, overal waar de panden niet direct aan de straat grensden, was de scheiding tussen openbaar en privé-terrein met een markant, 1 meter hoog ijzeren hekwerk.

In en rondom het genoemde zwaartepunt rond de vroegere brink (ook gebruikt als marktplein) ontstond in de periode na 1850 een dicht op elkaar staande, direct aan de straat grenzende, functionele bebouwing van winkels, woonhuizen en ambachtelijke bedrijvigheid. In de situering van de bebouwing werd de oorspronkelijke, noordwestelijk georiënteerde kavelrichting aangehouden, waardoor sommige panden onder een hoek aan de straat kwamen te liggen. In de gebieden rond de brink verrezen vooral villa's en herenhuizen op een ruimere verkaveling. Er ontstond een onderscheid tussen het stenige, dichtbebouwde, kleinschalige zwaartepunt van het dorp en het groene, ruimer opgezette, omringende villagebied.

Lokale architecten bouwden in de periode 1870-1940 villa's en herenhuizen in uiteenlopende stijlen. Een enkele keer werd een meervoudige opdracht verleend, zoals voor het ensemble aan de Hoflaan, dat bestaat uit vier enkele villa's en een dubbele villa, gebouwd in opdracht van de heer Schuijmer.

Een ander voorbeeld doet zich voor aan de Zutphensestraatweg, waar een aantal villa's (nummer 19, 21, 26 t/m 36) door de Dierense bouwkundige Lofvers in eigen beheer werd gebouwd, een destijds veel voorkomende vorm van speculatiebouw.

Eén van de vroegste Dierense herenhuizen, het huis van de weduwe Willemina Palairat, werd in 1870 eigendom van Mej. Viëtor, die er een parkachtige tuin bij liet aanleggen in Engelse landschapsstijl. Later zou zij deze tuin, die nu tussen de Hogestraat en de Prinsenstraat ligt, aan de gemeente Rheden legateren om voor het publiek open te stellen: het Carolinapark.

Ontwikkelingen na 1940

In de decennia na 1945 groeide Dieren sterk. De sindsdien gebouwde woonwijken beslaan een oppervlakte, die ruwweg vijfmaal groter is dan die van het oude dorp. Doordat de uitbreiding en industrialisatie van het dorp vooral aan de westzijde van het spoor hebben plaatsgevonden, is de voormalige Dierensche Enk niet meer herkenbaar. De relatie met de dorpskern is verloren gegaan. De drukke Burgemeester De Bruinstraat, aangelegd in de jaren zestig, werd een fysieke barrière tussen de dorpskern en het naoorlogse Dieren. Het station kreeg hierdoor een geïsoleerde ligging; alleen de benaming Stationsplein refereert nog aan de voormalige gerichtheid op de tegenoverliggende bebouwing. Geleidelijk werd Dieren-Zuid een afzonderlijke, enigszins afgelegen woonwijk en veranderde de Zutphensestraatweg van interlokale verbindingsweg in een interne ontsluitingsweg.

Binnen het oude dorp verrees in de jaren zeventig nieuwbouw in de vorm van hofjes aan de Noorderstraat; aan de Zutphensestraat kwam een groot bejaardenhuis ter hoogte van de Vingerhoed. Van recenter datum is het complex het Bastion ten zuiden van de Lagestraat bij de IJssel. In samenhang met dit complex zijn ook aan de Lagestraat nieuwe woningen gebouwd. Tussen de straat en het Bastion is een nieuwe, korte ontsluitingsstraat aangelegd. Het terrein tussen Hoflaan en Doesburgerdijk is in 2001 met een schoolgebouw bebouwd. Een enigszins met het Bastion vergelijkbare ontwikkeling vond na 2005 plaats aan de oostzijde van de Zutphensestraatweg ter hoogte van de Molenweg.

Huidig ruimtelijk karakter

Hoofdobbouw en wegenpatroon

In het wegenpatroon van de Dierense dorpskern domineert nog steeds de langgerekte structuur van het oorspronkelijke esdorp. Aan de lengteassen de Lagestraat met bovenlangs de Hogestraat en de Kerkstraat-Noorderstraat staat voornamelijk eenvoudige lintbebouwing. De straten kennen een hoge mate van verdichting en hebben een smal wegprofiel, merendeels met een centrale beklinkerde rijweg en flankerende trottoirs. Waar aan deze assen nieuwbouw aanwezig is, sluit die niet aan bij het oorspronkelijke principe van lintbebouwing en bestaat vooral uit hofjesbouw. Met name de Noorderstraat is gedeeltelijk nauwelijks nog als historische lengteas herkenbaar.

Aan de voornaamste historische verbindingswegen, de Zutphensestraatweg, Hoflaan en Viëtorstraat, is de lineaire ontwikkeling met vrijstaande villa's in de periode 1870-1940 duidelijk afleesbaar. Door de halftransparante bebouwing zijn doorzichten mogelijk naar de IJssel respectievelijk de groene achtertuinen en het Carolinapark. Ook hier is een straatprofiel met centrale rijweg en flankerende trottoirs aanwezig, zij het breder dan in het eerstgenoemde gebied.

De voormalige weg naar de Dierensche Enk, de Spoorstraat, is nu een doorgangsroute voor fietsers, die vanaf het veer naar Dieren-Noord gaan. De kruising van de as Kruisstraat-Spoorstraat met de Zutphensestraat op het punt waar ook de Prinsenstraat aantakt, is vanwege de markante ligging van het café (voorheen Pos) en het bijbehorend terras een centrale plek in het dorp geworden.

Deze plek markeert ook het einde van de dichtbebouwde kern van Dieren. De oorspronkelijke kavelrichting is in grote delen van de dorpskern nog steeds herkenbaar, vooral bij de ten opzichte van elkaar getrappt geplaatste woonhuizen aan de Hogestraat.

Het historische wegprofiel is met name op plaatsen waar nieuwbouw heeft plaatsgevonden minder herkenbaar geworden door de aanleg van parkeerhavens. In de meeste gevallen is wel de verharding met waalklinkers gehandhaafd.

Alhoewel het Stationsplein is doorsneden door de Burgemeester De Bruinstraat hebben de villa's nog steeds een beeldbepalende entreefunctie voor de dorpskern. Dit geldt ook voor de bebouwing aan het begin van de Hogestraat/hoek Hoflaan en de bebouwing aan het einde van de Lagestraat/hoek Veerstraat. Karakteristiek is eveneens de overgang naar het gebied langs de IJssel. Opvallend daarbij is de situering van de bebouwing. De panden aan de Lagestraat zijn georiënteerd op de straat en staan dus met de achtergevel naar de IJssel. De bebouwing van Aan 't Veer is echter met de voorgevel naar de IJssel gericht. Verderop, ten noorden van de Noorderstraat, grenzen de tuinen van de villa's aan de Zutphensestraat(weg) aan de rivieroever.

Er bestaat een duidelijk contrast tussen de randbebouwing van de huidige dorpskern, die hoofdzakelijk bestaat uit individuele, 19^e-eeuwse villa's en herenhuizen en de aaneengesloten, gedifferentieerde bebouwing in de kern. De sporadische aanwezigheid van boerderijen getuigt daar nog van het agrarisch verleden.

Groenstructuur

Voortuinen zijn vooral aanwezig in het villagegebied, zoals aan de Viëtorstraat-Middelhovenstraat, Hoflaan en Zutphensestraat(weg). Zij verlenen aan het straatbeeld een groen karakter en versterken de beeldkwaliteit en de onderlinge samenhang van de panden. De historische erfafscheiding, een ijzeren hekwerk, is vooral aan de Zutphensestraatweg en Viëtorstraat nog aanwezig en geeft deze straten een strakke belijning. De sporadisch aanwezige wegbepanting bestaat uit enkele overgebleven solitaire bomen aan de Zutphensestraatweg en Aan 't Veer. Een belangrijke openbare groenvoorziening is het centraal gelegen Carolinapark. De Engelse landschapsstijl en het oorspronkelijk besloten karakter vormen daarin belangrijke elementen.

Het landgoed Hof te Dieren is afgeschermd van de buitenwereld door de zogenaamde 'koningsmuur' en is niet openbaar toegankelijk, waardoor het slechts in beperkte mate bijdraagt aan de groenstructuur van de dorpskern. Wel beeldbepalend zijn het groene karakter en de openheid van het gebied vlak langs de IJssel.

Ter hoogte van de Lagestraat is de zeer smalle Ruitersbeek enigszins herkenbaar als natuurlijke waterloop, vooral door het kronkelige tracé. Opvallend is de steilrand achter de bebouwing aan de straat. Ook achter de Zutphensestraatweg verloopt de overgang tussen de tuinen en de rivieroever via een steilrandje. Ter plaatse van het Bastion is de visuele relatie tussen dorp en rivier verstoord door recente grootschalige nieuwbouw.

Hoofdkarakteristiek van de bebouwing

De bebouwing in het centrum van Dieren valt uiteen in aaneengesloten, eenvoudige lintbebouwing in de kern van één tot twee bouwlagen hoog, met naar de randen toe individuele bebouwing, bestaande uit monumentale 19e-eeuwse villa's in neoclassicistische, neorenaissance, eclectische en Engelse landhuisstijl. Door deze verschillen in bouwstijl en de situering op eigen percelen vormen de villa's afzonderlijke eenheden. Toch bestaat er onderling een zekere samenhang, doordat de villa's in dezelfde relatief korte periode zijn gebouwd. De in rode baksteen opgetrokken, met grijze pannen afgedekte panden, hebben één of twee forse bouwlagen met een kap. Veel gevels zijn van een bepleistering voorzien of zijn rijkelijk gedecoreerd met ornamenten in pleister, terracotta of gietijzer. Naast rode baksteen is ook gebruikgemaakt van gele en rode verblendsteen. De dominerende dakvorm is een afgeplat pannen schilddak. De monumentale kerk aan de Kerkstraat en de losstaande kerktoren aan de Hogestraat vormen belangrijke oriëntatiepunten.

De situering van de bebouwing direct aan de straat heeft een aantal markante hoekoplossingen opgeleverd. Voorbeelden zijn de panden op de hoek Lagestraat/Veerstraat en de villa op de hoek van de Zutphensestraatweg met de Noorderstraat. De gevarieerde woon-winkelbebouwing aan de Kerkstraat, de Kruisstraat en de Spoorstraat, de Berlagiaanse bouw van het voormalig telefoonbureau aan de Hogestraat en de zogenaamde 'postkantorengotiek' van het voormalig postkantoor aan de Prinsenstraat, beide gebouwd in de periode tussen 1900 en 1920, verlevendigen het totale bebouwingsbeeld.

Nadere typering van te beschermen waarden

Kenmerkend voor de Dierense dorpskern is dat in de plattegrond veel van de oorspronkelijke karakteristiek van een langs een rivier gesitueerd esdorp bewaard is gebleven, terwijl ook de villaontwikkeling zowel aan de plattegrond als aan het bebouwingsbeeld goed afleesbaar is (kaart 4).

Met betrekking tot de *stedenbouwkundige hoofdstructuur* zijn daarom de volgende aspecten van belang:

- de lengteassen Lagestraat, Hogestraat, Kerkstraat, Noorderstraat en Zutphensestraatweg die in hoge mate de historisch-ruimtelijke identiteit van de dorpskern bepalen;
- de dwarsassen: Hoflaan, Viëtorstraat/Middelhovenstraat, Kruisstraat, Prinsenstraat, Veerstraat en Spoorstraat, gedeeltelijk teruggaand op het oorspronkelijke esdorp en tegelijk typerend voor de 19e-eeuwse villaontwikkeling;
- het principe van lintbebouwing langs de assen, met een dichte bebouwing aan de Hogestraat, Kerkstraat, Kruisstraat en Zutphensestraat ter hoogte van de Kruisstraat, een bebouwing met losstaande panden aan de overige assen;
- de lineaire, halftransparante bebouwing aan de Zutphensestraatweg, waardoor zichtrelaties met de IJssel mogelijk zijn;
- de markante ligging van de voormalige brink (marktplaats) op de splitsing van de Hogestraat en Kerkstraat;
- de noordwest-zuidoostgerichte verkaveling aan de lengteassen;
- straatprofielen met een centrale rijweg, verhard met waalklinkers en flankerende trottoirs;
- de waardevolle zichtrelaties:
 - vanaf de veersteiger richting Lagestraat/Veerstraat;
 - vanaf de kruising Hogestraat/Kerkstraat naar het oosten, waarbij het voormalig telefoonbureau beeldbepalend is;
 - vanaf de oostzijde van de Zutphensestraatweg naar het westen;
 - vanaf de noordpunt van de Viëtorstraat naar het zuiden;
 - het doorzicht Noorderstraat-Kerkstraat;
- de natuurlijke geleding met karakteristieke hoogteverschillen die langs de IJssel duidelijk zichtbaar zijn, alsmede de Ruitersbeek;
- de veerverbinding tussen Dieren en Olburgen met verhoogde veerstoep, waarvan het kromme beloop wordt geaccentueerd door een 20e-eeuws open hekwerk;
- de visuele relatie tussen Dieren en de IJssel;
- het silhouet gezien van het dorp vanaf de oostkant van de IJssel.

Van belang voor het *bebouwingsbeeld* zijn:

- de overwegend 19e-eeuwse villabebouwing van één of twee bouwlagen met kap, uitgevoerd in uiteenlopende bouwstijlen aan de Zutphensestraatweg, de Hogestraat, de Hoflaan, de Viëtorstraat en het Stationsplein;
- de differentiatie in de bebouwing in de kern: een enkele boerderij, kerk en kerktoren, winkelpanden, café en het voormalig telefoonbureau en postkantoor;
- de school en het schoolplein aan de Viëtorstraat;
- het ensemble aan het einde Lagestraat/hoek Veerstraat, beeldbepalend vanaf de veersteiger;
- de (herbestemde) boerderij, het voormalige houthandelcomplex (nu: wasserij) en het vroegere sigarenfabriekje met bijbehorende woningen als laatste overblijfselen van historische bebouwing aan de Noorderstraat;
- de situering van de bebouwing onder een hoek aan het beloop van de straat in de Hogestraat ten gevolge van de oorspronkelijke noordwest-zuidoostgerichte verkaveling;
- het ensemble aan de Hoflaan, dat uit vier enkele villa's en een dubbele villa bestaat, en als één geheel in symmetrie werd ontworpen, evenals het ensemble aan de Zutphensestraatweg, ontworpen door de lokale architect Lofvers;
- de direct aan de straat gesitueerde hoekbebouwing bij dorpsentree's en kruisingen van wegen;
- de herkenbaarheid van het voormalige Stationsplein met grote villa's die, ondanks de doorsnijding door de Burgemeester De Bruinstraat, de locatie als dorpsentree markeren.

Voor wat betreft de *tuinen en groenvoorzieningen* wordt het volgende waardevol geacht:

- het groene karakter van de straten, veelal bepaald door bomen en bosschages in de voortuinen;
- de solitaire bomen aan de Zutphensestraatweg en Aan 't Veer;
- het karakteristieke ijzeren hekwerk, dat de eenheid in het straatbeeld bevordert. Het is vooral nog gaaf bewaard gebleven in de Viëtorstraat en aan delen van de Zutphensestraatweg;
- het besloten karakter en de Engelse landschapstijl van het Carolinapark;
- de steilranden en het groene en open karakter van het gebied langs de IJssel.

Begrenzing

Het beschermd gebied omvat de historische kern van Dieren, die is ontstaan als esdorp en in de periode 1850-1940 het aanzien van een villadorp heeft gekregen. Het bijbehorende akkercomplex, de Dierensche Enk, lag grotendeels ten westen van de spoorlijn en is verdwenen onder woonwijken en industrieterrein. De relatie met de dorpskern is verloren gegaan. Het vroegere bouwlandgebied blijft daarom buiten de bescherming.

De historische kern van Dieren wordt omsloten door verscheidene verkeersaders en de IJssel, die ruimtelijk de grenzen markeren van het beschermd gebied. De noordwestelijke begrenzing loopt van de Doesburgsedijk tot aan de aansluiting op de Zutphensestraatweg aan de zuidoostkant van de in de jaren zestig aangelegde Burgemeester De Bruinstraat. De grens volgt de oostzijde van deze weg, maar wijkt hiervan enigszins af van de Spoorstraat tot de Molenstraat.

Vanaf de aansluiting op de Zutphensestraatweg loopt de grens voorlangs de bebouwing aan de Kattenberg en steekt vervolgens het Apeldoorns Kanaal over. De noordgrens loopt langs de noordkant van de Kanaaldijk, vanaf de aansluiting op de Zutphensestraatweg langs een perceelsgrens naar de IJssel en vervolgt tot in het midden van de rivier. De nieuwe sluis en de zwaai kom aan de kop van het Apeldoorns Kanaal alsook de locatie van de oorspronkelijke drietrapssluis met sluiswachterwoning, zijn aldus in het beschermd gebied opgenomen.

De gemeentegrens in de IJssel vormt de oostelijke grenslijn. Belangrijk daarbij is dat ook het open gebied vlak langs de IJssel en het haventje bij de veerstoep in de bescherming zijn betrokken.

De zuidgrens ligt even ten zuiden van de Ruitersbeek in het buitendijkse gebied tot aan de Doesburgsedijk. Het gebied tussen de Doesburgsedijk, de IJssel en het begin van de Lagestraat wijkt door de bouw van het Bastion weliswaar af van het overige bebouwingsbeeld, maar behoort niettemin tot de oorspronkelijke dorpsstructuur en is daarom binnen het beschermd gebied opgenomen. Het terrein met het schoolgebouw vormt de overgang van de bebouwde kom van Dieren naar het groene gebied van de Hof te Dieren en valt daarom binnen de begrenzing. De grens volgt derhalve de noordkant van de Doesburgsedijk en sluit bij de Burgemeester De Bruinstraat aan op de noordwestgrens.

Het terrein tussen de Hoflaan en Doesburgsedijk is recent met een schoolgebouw bebouwd, maar vormt de overgang van de bebouwde kom van Dieren naar het groene gebied van de Hof te Dieren en valt daarom binnen de bescherming.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/16/10.

Waardering

De historische dorpskern van Dieren is van oorsprong een esdorp, een dorpsstype dat typerend is voor de Nederlandse zandgronden. Kenmerkend voor het type is een brink (veeplein, de huidige aansluiting Hogestraat/Kerkstraat) en een akkercomplex, de Dierensche Enk. Het akkercomplex, grotendeels ten westen van de spoorlijn gelegen, is verdwenen onder woonwijken en industrieterrein. Vanwege de ligging onder aan de stuwwal van de Veluwe, op korte afstand van de IJssel, heeft het esdorp een langgerekte plattegrond gekregen, min of meer evenwijdig aan de rivier. De plattegrond van de dorpskern dateert daarmee van ruim vóór 1850.

Bijzonder is de ontwikkeling in de periode 1850-1940 waarin Dieren een villadorp werd. Het agrarisch karakter verdween grotendeels en rond het eerder gevormde zwaartepunt van het dorp bij de brink werden villa's en herenhuizen gebouwd, zowel aan bestaande wegen als aan een enkele nieuwe verbinding. Het dorp werd een vestigingsplaats voor beter gesitueerden, die voornamelijk uit het westen van Nederland afkomstig waren.

De combinatie van oorspronkelijk esdorp met een sterke 19^e-, begin 20^e-eeuwse villaontwikkeling bepaalt de cultuurhistorische waarde van Dieren in nationaal opzicht en is de primaire reden voor de aanwijzing tot beschermd gezicht. Juist door deze combinatie neemt Dieren een plaats in de stedenbouwkundige villatypologie in, zoals die tussen 1850 en 1940 in ons land tot stand is gekomen. Deze typologie ligt tussen geheel ontworpen villaparken aan de ene kant en villaontwikkeling op een bestaande plattegrond aan de andere kant en vormt in zijn totaliteit

de weerslag van een cultureel-maatschappelijk proces ('buiten wonen') in samenhang met technologische vernieuwingen op vervoersgebied (trein, tram).

De historisch-stedenbouwkundige waarden van Dieren liggen met name in de locatiespecifieke variaties, ontstaan binnen een vrij algemeen nederzettings-type. Hoewel sinds de aanleg van het spoorwegstation in 1862 meer de nadruk is komen te liggen op bestaande en nieuwe dwarsassen, is de oorspronkelijk langgerekte hoofdstructuur van het voormalige esdorp bewaard gebleven. Opvallend daarbij is dat de situering van de bebouwing grotendeels nog de oorspronkelijke noordwest-zuidoostgerichte verkaveling volgt.

Een zwakke functionele relatie tussen dorp en rivier zoals in Dieren is in Nederland meer regel dan uitzondering. Toch is van een bijzondere stedenbouwkundige waarde sprake, omdat dorp en rivier elkaar dicht naderen, zonder tussenkomst van een dijk. Op veel plaatsen bestaan daardoor bijzondere zichtrelaties tussen dorp en rivier.

Het beschermd gezicht Dieren kent een rijke variatie in bebouwing. De aanwezigheid van vele 19^e-eeuwse villa's en herenhuizen van hoogwaardige kwaliteit, uitgevoerd in uiteenlopende stijlen, is beeldbepalend. Datzelfde geldt voor het centraal gelegen Carolinapark en de beide kerktorens aan respectievelijk de Hogestraat en Kerkstraat. Aangevuld met de karakteristieke hoogteverschillen en het overwegend groene karakter van het gebied vlak langs de rivier, verlenen de genoemde karakteristieken de Dierense dorpskern een hoge beeldkwaliteit.

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectuering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsver-eiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, deel III, Gorinchem 1841.
- Gelders Genootschap, *Dieren-Zuid, een historisch-stedebouwkundige analyse*, Arnhem 1989.
- Gelders Genootschap, *Groslijst Inventarisatie Dieren-Zuid*, deel I t/m III, gemeente Rheden, Arnhem 1989.
- E.J. Jansen, *De Oostelijke Veluwezoom in oude ansichten*, Zaltbommel 1968.
- W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van Gelderland tot 1492, van heerlijkheid tot landsheerlijkheid*, Zutphen 1978.
- P.J. Meij e.a., *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*, Boek II, Zutphen 1975.
- F. Nas, *Sigaren uit Dieren*, Amersfoort 1993.
- Oudheidkundige kring Rheden-Rozendaal, *Korte geschiedenis van Rheden en Rozendaal*, 1975.
- H. Smit, *Trekken door de zeven dorpen van Rheden; langs mooie karakteristieke plekjes*, Wezep 1992.
- C.P. Spits, *Stedebouwkundig rapport Dieren-Zuid*, Arnhem, circa 1975 (in opdracht van het gemeentebestuur van Rheden opgesteld door het Sociografisch Bureau Agglomeratie Arnhem).
- T. Verweij en H. Karmiggelt, *Vroeger en Nu: Ellecom Dieren Spankeren Laag Soeren*, Dieren 1980.
- J. Wabeke, *Visueel-ruimtelijke kwaliteit Dieren-Zuid*. Integraal beleidsadvies, Arnhem 1991.

Kaarten

- Luchtfoto: Dieren. Topografische Dienst Kadaster, Emmen.
- Kadastrale minuut 1832 (1817), gemeente Dieren, sectie E.
Bron: Gelders Archief, Arnhem.
- Dieren, 1927. Bonnekaartnummer 471, verkend in 1927. Uitgave 1931. Schaal 1:25.000.
- Waarderingskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2011.

Colofon

Uitgave

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2011

Onderzoek en tekst

Het Gelders Genootschap

Kaartmateriaal

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex
en drs. N.H. van Diepen

Foto omslag

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. G.H. Glas

Redactie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, mr. W.L.M. Knitel en
drs. E.B. Manuel

Productie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Drukkerij Mailfors,
Amersfoort.

Bijlagen

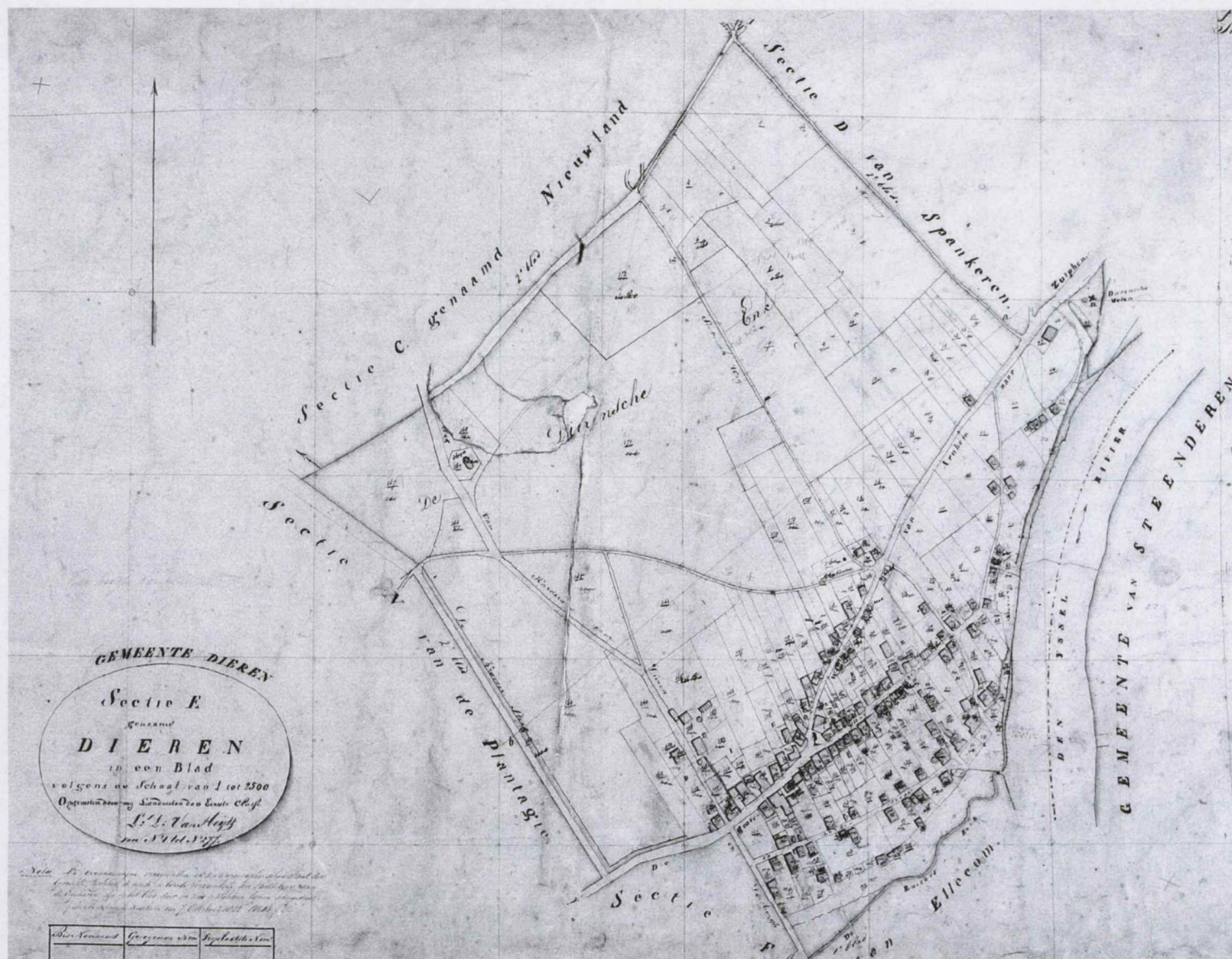
1. Luchtfoto: Dieren.
2. Kadastrale minuut 1832 (1817), gemeente Dieren, sectie E.
3. Dieren, 1927.
4. Waarderingskaart.

Kaart 1

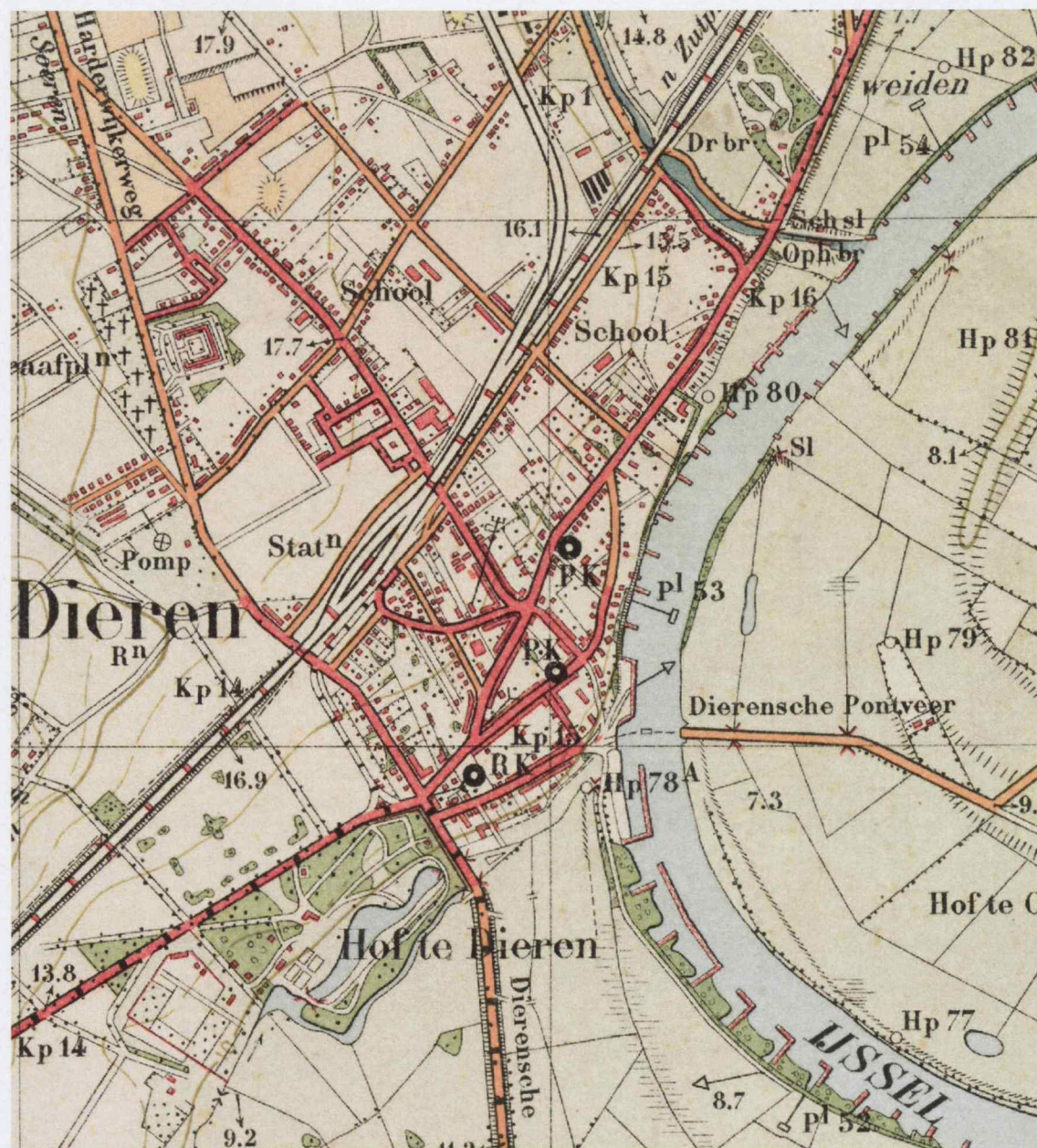
Luchtfoto: Dieren

3,120402004012

Kaart 2

Kadastrale minuut 1832 (1817), gemeente Dieren, sectie E

Kaart 3

Dieren, 1927

Waarderingskaart Dieren

Legenda

ruimtelijke karakteristiek

- begrenzing beschermd dorpsgezicht
- aaneengesloten bebouwing
- losstaande bebouwing
- losstaande bebouwing (voornamelijk villa's)
- school
- Carolinapark
- brink / marktplaats
- Nederlands-hervormde kerk
- Toren rooms-katholieke kerk
- lengteassen en dwarsverbindingen stedenbouwkundige hoofdstructuur
- pontveer
- steilrand
- zichtlijn
- topografie

0 250 500 m

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster
Apeldoorn, 2005

© RCE, e-KS/BB
9 december 2011

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Kaart 4

Waarderingskaart